

Luisterplek 55
Ede
Slag om de Ginkelse Heide

Liberation
ROUTE

Een lessenserie voor leerlingen van de bovenbouw van de basisschool
en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Lessenserie	4
Luisterverhalen	6
Les 1	7
Les 2	9
Les 3	11
Les 4	17
Bijlagen	
1: Achtergrondinformatie WOII	18
2: Dilemmatest	22
3: Literatuur WOII	25
4: Werkblad 1	26
5: Werkblad 2A en 2B	31
6: Twee brieven	33
7: Antwoorden werkbladen	35
8: Facultatieve opdracht	38
 Bronnen	 39
 Colofon	 40

Inleiding

Deze lessenserie is ontwikkeld in het kader van de Liberation Route.

De Liberation Route volgt het pad dat de geallieerden bewandelden tijdens de bevrijding van Europa. De route begint bij Normandië en loopt via Nijmegen, Arnhem en het zuiden van de Veluwe richting Berlijn. De regio Arnhem, Nijmegen, Zuid-Veluwe speelde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een hoofdrol op het wereldtoneel. De geallieerden startten in september 1944 Operatie Market Garden. Ondanks dat het één van de grootste luchtlandingsoperaties was uit de geschiedenis, is de operatie slechts deels geslaagd. Nijmegen werd bevrijd, maar Arnhem kon door de geallieerden niet worden behouden. Ook de Veluwe wachtte een barre winter. In februari 1945 startte vanuit dit gebied de finale van de bevrijding, Operation Veritable. Deze operatie was de start van het grote Rijnlandoffensief, een veldslag die past in het rijtje van Stalingrad, Normandië en Berlijn. Militairen en burgers waren de deelnemers in de onberekenbare oorlogsroulette die draaide om overleven of sterven, om vreugde en verdriet. Uiteindelijk werd de vrijheid herwonnen.

Veel plekken in Gelderland hebben direct te maken met historische gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op verschillende plekken zijn in Gelderland langs de Liberation Route gemarkeerde

veldkeien, zogeheten luisterplekken neergezet. In de directe omgeving van deze keien zijn dingen gebeurd die de geschiedenis van de omgeving kleuren. Bij de veldkei is door middel van een hoorspel te horen wat één of meerdere personen bij die plek hebben meegemaakt.

Om ook scholieren te laten beleven wat er in hun directe omgeving zich heeft afgespeeld is deze lessenserie bij een aantal luisterverhalen ontwikkeld. De lessenserie bestaat uit vier lessen. De eerste les is een algemene les over de Tweede Wereldoorlog. De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum in de buurt, namelijk aan het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek; het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940–1945 in Groesbeek; of Markt 12 in Aalten. De derde les zoomt in op één van de luisterplekken en handelt over datgene wat er in de directe omgeving van de leerling gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De vierde les is facultatief: tijdens deze les maken de leerlingen n.a.v. de informatie uit de afgelopen lessen een monument.

Rode draad door de vier lessen in het thema 'Keuzes maken'. In de oorlog hadden de burgers te maken met een onbetrouwbare overheid. Hierdoor werden de mensen aan hun eigen lot overgelaten. Vanuit dat perspectief onderzoeken de leerlingen wat zij zouden doen als ze voor verschillende keuzes komen te staan.

Lessenserie

Doelgroep:

De doelgroep van dit project zijn jongeren tussen 10 en 14 jaar. Het project is geschreven voor leerlingen van groep 7 en 8 van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Doel:

- De doelstellingen van het project zijn:
- De leerlingen kennen de hoofdlijnen van Operatie Market Garden.
- De leerlingen maken kennis met lokale verhalen over de bevrijding.
- De leerlingen ervaren hoe lastig het is om in oorlogstijd keuzes te maken.

De geschiedenismethoden richten zich op het landelijke verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Het project rond de Liberation Route vertelt zowel het regionale als het lokale oorlogs- of bevrijdingsverhaal.

Opzet van de lessenserie:

Het project bestaat uit vier lessen en start met het teruggrijpen naar het landelijke verhaal uit de geschiedenismethode. Tijdens de eerste les wordt de kennis

van de leerlingen over de Tweede Wereldoorlog aan de hand van de methode opgefrist. Na deze landelijke introductie zoomen de leerlingen in de volgende lessen steeds verder in op de oorlogsverhalen uit hun eigen omgeving.

De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum. In het Airborne Museum 'Hartenstein', het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945, of Markt 12 maken de leerlingen kennis met de regionale geschiedenis in de Tweede Wereldoorlog.

Na dit bezoek volgt de derde les waarin het lokale oorlogsverhaal centraal staat. Op de luisterlocaties van de Liberation Route zijn de plaatselijke verhalen te beluisteren. Na afloop van deze les weten de leerlingen hoe de lokale geschiedenis zich verhoudt ten opzichte van de regionale en landelijke geschiedenis.

In de vierde les verwerken de leerlingen de informatie uit de voorafgaande lessen in een ontwerp voor een oorlogsmonument waarin elementen uit het landelijke, regionale en/of lokale verhaal verbeeld worden. De leerlingen kunnen zich op de website www.liberationroute.nl en/of met een bezoek aan een plaatselijk oorlogsmonument laten inspireren door het bekijken van bestaande monumenten.

Opbouw in schema:

Les	Focus	Onderwerp	Lesmateriaal
1: introductie	Landelijk	Tweede Wereldoorlog	Lesmethode geschiedenis / www.liberationroute.nl
2: museumbezoek	Regionaal	De bevrijding	Educatie museum
3: verdieping	Lokaal	Verhaal bij luisterplek	www.liberationroute.nl
4: verwerking	Kunstzinnig	Monumenten	www.liberationroute.nl

Kerdoelen

De lessen sluiten aan bij de volgende kerndoelen:

Mondelinge taalvaardigheid:

- 1** De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
- 2** De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.
- 4** De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.
- 6** De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.
- 7** De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.
- 8** De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.
- 9** De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.

Oriëntatie op jezelf en de wereld:

- 51** De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- 52** De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het volgende tijdvak: wereldoorlogen en Holocaust.

- 53** De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie:

- 54** De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55** De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- 56** De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Kosten

De lessenserie is gratis te downloaden van

www.liberationroute.nl

Voor het bezoek aan het museum is wel entreegeld verschuldigd.

Spreiding lessen:

De activiteiten zijn door de leerkracht zelf in te delen. Alleen voor het museumbezoek dient een afspraak gemaakt te worden.

Dat kan met:

 Airborne Museum 'Hartenstein' te Oosterbeek
E-mail: boekingen@airbornemuseum.nl
Telefoon: 026-3337710

 Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945 te Groesbeek:
E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl
Telefoon: 024-3974404

 Markt 12 te Aalten:
Telefoon: 0543-471797

Luisterverhalen

Bij deze lessenserie zijn diverse luisterverhalen geselecteerd. De verhalen van die plekken te beluisteren via de website www.liberationroute.nl.

De verhalen kunt u vinden door bij 'Ontdek de geschiedenis' te klikken op 'luisterverhalen'.

Om te zien welke lespakketen er zijn ontwikkelt gaat u naar www.liberationroute.nl/educatie.

Algemene les over de Tweede Wereldoorlog

De geschiedenismethode behandelt de Tweede

Wereldoorlog. Een aanvulling hierop is deze les waarin de vraag centraal staat: Wat zou jij doen?

Duur:

Activiteit 1: 15 minuten

Activiteit 2: 40 minuten

Voorbereiden:

- U behandelt de Tweede Wereldoorlog via de geschiedenismethode.
- U leest de achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Zie bijlage 1.

Benodigheden:

- Papier en pen.
- Kopieën van de dilemmatest (bijlage 2)

Activiteit 1.

U heeft het landelijke verhaal over de oorlog in Nederland aan de hand van de geschiedenismethode behandeld. Maak eventueel gebruik van deel 1 van bijlage 1 naast uw geschiedenismethode. Nu komt u hierop terug. Bespreek met de leerlingen wat ze al weten over de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor maakt u samen met de leerlingen een woordweb en stuurt het gesprek zo dat de volgende onderwerpen aan bod komen: Hoe kon de oorlog ontstaan; van wanneer tot wanneer was de oorlog; fascisme van Hitler; Jodenvervolging; het verzet; de NSB; Slag om Arnhem (Operatie Market Garden).

Activiteit 2.

In deze activiteit onderzoekt u met de leerlingen de rol van de overheid bij de veiligheid van burgers en wat je doet als je niet meer bij die overheid terecht kunt. Lees van te voren deel 2 van bijlage 1.

Inleiding:

U legt de leerlingen de volgende vraag voor.

- 1** Je bent op weg naar huis en al laat. Je had je moeder beloofd op tijd thuis te zijn voor het eten. Je ziet een jongetje rennen en struikelen op de grond. Hij blijft liggen en huult.

Wat doe je?

- a** Je stopt en probeert het jongetje te helpen. Dan maar te laat en misschien een boze moeder.
- b** Je denkt: 'ik mag niet te laat komen' en je fietst door.
- c** Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

U vraagt: wie kiest er voor antwoord a? En vraagt een leerling waarom die hiervoor kiest. Dit doet u bij ieder mogelijk antwoord. Bij de kinderen die kiezen voor antwoord c benadrukt u dat deze kinderen ervoor kiezen om hulp te zoeken.

U legt de kinderen een volgende vraag voor:

- 2** Je loopt op straat. Je ziet hoe een jongen een vrouw omver duwt en haar handtas afpakt. De vrouw gilt: 'Houd de dief! De jongen rent met de handtas jouw kant op.

Wat doe je?

- a** Je gaat in de weg staan van de dief.
- b** Je belt het alarmnummer 112.
- c** Je loopt gauw de andere kant op.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Wederom vraagt u wie voor welk antwoord kiest en waarom. Bij antwoord b benadrukt u dat deze kinderen hulp zoeken bij mensen die in dienst zijn van onze overheid: namelijk de politie.

U bespreekt met de leerlingen dat we in geval van nood hulp krijgen van onze overheid. We gaan er vanuit dat die ons wel zal helpen. U vraagt de leerlingen op welke manier de overheid voor het welzijn van de mensen zorgt.

Dan bespreekt u met de leerlingen hoe dat voor de Nederlanders was in oorlogstijd. In oorlogstijd namen de Duitsers de macht over in ons land. De Duitse bezettingsmacht bepaalde de regels zonder overleg met de burgers. De Nederlanders moesten zich steeds meer aanpassen aan dat wat de bezetter wilde. Ook al ging dat ten koste van hun eigen of andermans veiligheid. Ineens waren gezagdragers niet meer de mensen die je hielpen, maar waren het mensen voor wie je bang was. Hoe moet je daarmee omgaan? De mensen reageerden daar verschillend op.

De meeste mensen in de oorlog kozen niet voor actief verzet tegen de Duitsers en hun anti-joodse maatregelen. Bespreek met de leerlingen waarom mensen dat niet deden. Er zijn meerdere redenen te bedenken. Ze waren bang en dachten dat het toch niet zou uitmaken of ze wel of niet wat deden. De eerste maatregelen die de Duitsers namen waren nog niet zo erg voor de joden. En sommige maatregelen vonden ze wel goed voor Nederland. Of ze probeerden het leven van voor de oorlog zo goed en zo kwaad als het ging voort te zetten.

Toch waren er ook mensen die op hun eigen manier in verzet gingen. Mensen pleegden grote daden van verzet maar ook kleine. Er waren mensen die niet reageerden op de oproep van Duitsers om zich te melden. Er waren mensen die stiekem kranten drukten; of mensen die onderdak boden aan joden, mensen uit het verzet of aan

jonge mannen die niet voor de Duitsers wilden werken. Er waren verzetsgroepen actief. Een voorbeeld van verzet is de Februaristaking in 1941 toen duizenden mensen het werk neerlegden als protest tegen de Jodenvervolging. Deze staking werd door de Duitsers met geweld neergeslagen. Alle verzetsdaden deden mensen met gevaar voor eigen leven. Waarom zouden deze mensen dat gedaan hebben?

Maar niet iedereen was tegen de bezetter. Er waren ook mensen die ervoor kozen de bezetter te helpen. Waarom steunden deze mensen de bezetter? Ook hier zijn veel verschillende redenen voor te bedenken. De mensen geloofden bijvoorbeeld dat Hitler ervoor zou kunnen zorgen dat er minder armoede en meer werk zou zijn. En dat het voor hen beter zou worden.

Zo maakte iedereen in de oorlog een andere keuze.

Kern:

De leerlingen maken nu de dilemmatest uit bijlage 2. Door het maken van de dilemmatest gaan de leerlingen nadenken over wat zij zelf in bepaalde situaties zouden doen.

Afsluiting:

U bespreekt met de leerlingen de resultaten van de dilemmatest.

Waarom kiest de één voor het ene antwoord en de ander voor wat anders?

Bezoek museum

Deze les is facultatief. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de Tweede Wereldoorlog bezoekt u met de leerlingen een museum in de buurt. Hier bekijken de leerlingen vanuit een regionale invalshoek de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het museumbezoek zoomt in op de regionale gebeurtenissen en plaatst de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun eigen omgeving in een context en is daarmee een voorbereiding op les 3 waarin de leerlingen het verhaal uit hun eigen gemeente leren kennen.

Afhankelijk van het onderwerp en de locatie van de luisterplek, kiest de leerkracht een museum in de buurt. De oorlogsmusea zijn in Oosterbeek: Airborne Museum 'Hartenstein'; in Groesbeek: het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1940-1945; of in Aalten: Markt 12. In ieder museum is educatief materiaal van het museum aanwezig.

Het museumbezoek duurt - zonder de heen en terugreis - anderhalf uur.

Voorbereiding:

- Museum naar keuze inlichten over uw komst
- Vervoer regelen (bus of ouders die willen rijden)

Wat kunt u verwachten van het bezoek aan het museum?

Het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek: Koffers vol verhalen

Het Airborne Museum 'Hartenstein' is gehuisvest in het voormalig hoofdkwartier van de Britten tijdens de Slag om Arnhem (Operatie Market Garden). De tentoonstelling belicht de gebeurtenissen van september 1944. In de presentatie komen verhalen tot leven van zowel de Britse, Poolse en Duitse militairen, als die van de burgers. Om leerlingen mee te laten beleven wat de mensen in die tijd meemaakten is het Koffertjesproject ontwikkeld. Voor dit project maakt u alleen gebruik van de les in het museum. Als voorbereiding behandelt u les 1 in deze lesbrief. En als vervolg op het museumbezoek geeft u les 3 aan uw leerlingen. Vóór het museumbezoek ontvangt de docent een uitgebreide handleiding voor in de klas. Daarin vindt u lessuggesties voor zowel voor als na uw bezoek aan het museum en beknopte informatie over de Slag om Arnhem. In het museum verzorgt een museummedewerker een interactieve inleiding over de Slag om Arnhem. Vervolgens gaan de leerlingen op onderzoek uit. De leerlingen krijgen per twee een koffertje mee. In elk koffertje zit een verhaal van een kind of een militair uit 1944, zoekopdrachten en aanwijzingen. De docent krijgt informatie mee om het bezoek in de klas nog eens na te bespreken.

Voor een afspraak neemt u contact op met:

E-mail: boekingen@airbornemuseum.nl

Telefoon: 026-3337710

Adres: Utrechtseweg 232, 6862 AZ

Oosterbeek

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945:

In het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 ligt midden in het luchtlandingsgebied van september 1944 (Operatie Market Garden). Een schitterend landschap met heuvels en bossen. In de vaste tentoonstelling worden thema's over WOII en de bevrijding helder en informatief belicht aan de hand van foto's, objecten, tekst, diorama's en verschillende belevingsmomenten. Zo zijn er bijvoorbeeld typische jaren '40 geuren, filmbeelden, geluidsfragmenten, een nagebouwde schuilkelder tijdens een bombardement en de gereconstrueerde cel van Titus Brandsma. Een tolerantietest en dilemmaspel nodigen uit tot zelfonderzoek. De leerling die het Bevrijdingsmuseum bezoekt, stapt in de tijd van toen. Hij/zij hoort, ziet, voelt en ruikt de geschiedenis. Het museum is een inspirerende leeromgeving. De inhoud is zijn toegesneden op de geldende kerndoelen en eindtermen. De basis van elk programma is de vaste presentatie. Er is ruimte voor kennisoverdracht, actieve kennisverwerving en er zijn inlevingsmomenten. Een gids of museumcoach begeleidt de schoolbezoeken. Deze verzorgt de ontvangst, geeft een korte inleiding en toont een mooi introductiefilmpje naar keuze. Vervolgens gaan de leerlingen met de museumopdrachten aan de slag; ze kunnen daarbij terugvallen op de steun van de coach. In de Erekoepel kunnen de leerlingen ter afsluiting een wens, slogan of mening bedenken en deze in de vrijheidsboom hangen.

Voor een afspraak neemt u contact op via:

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

Telefoonnummer: 024-3974404

E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl

Adres: Wylerbaan 4, 6561 KR Groesbeek

Markt 12:

In de Tweede Wereldoorlog was Markt 12 een woonhuis van een gewone Aaltense familie. Een kamer in dit huis was in beslag genomen door een Duitse Ortskommandant, terwijl er elders in huis onderduikers verbleven. De tentoonstelling in Markt 12 laat zien dat iedere situatie mensen vraagt om keuzes te maken, ongeacht uit welk land je komt of welk geloof je hebt: of je nu Nederlander of Duitser bent; of je nu Christen of Jood bent. In oorlogstijd worden sommige bevolkingsgroepen van hun keuzevrijheid beroofd en lijken voor anderen de keuzes soms heel zwart-wit, maar niets is minder waar. In Markt 12 duik je in de verhalen van verschillende mensen die verschillende keuzes hebben gemaakt: Duitsers en Nederlanders. Leerlingen onderzoeken in groepjes de verschillende keuzes van mensen, die in het museum voorkomen. Elk groepje zoekt uit wat één persoon deed (welke keuze hij/zij maakte), wat de omstandigheden waren die leidden tot deze keuze en wat de gevolgen waren voor henzelf en anderen. (www.markt12.nl)

Voor een afspraak neemt u contact op via:

Telefoonnummer: 0543-47 17 97

Adres: Markt 14, 7121 CS Aalten

‘Slag om de Ginkelse Heide’

In deze les staat het lokale oorlogsverhaal centraal. Het uitgangspunt van deze les is het luisterfragment 55 over de landing op de Ginkelse Heide. Het fragment van de Ginkelse Heide gaat over het begin van Operatie Market Garden. Indirect gaat het over de kwetsbaarheid van de parachutisten. Leerlingen denken na over de geleverde strijd en de vrijheid die het opleverde door zich te verdiepen in de ‘afscheidsbrief’ van een soldaat. Wat betekende de sprong en het neerkomen in oorlogsgebied voor de geallieerde soldaten? Waarom vechten in een land dat niet het jouwe is?

De les bestaat uit twee activiteiten. De eerste activiteit doet leerlingen beseffen dat er op heel veel plekken in hun nabije omgeving dingen zijn gebeurd.

De tweede activiteit bestaat uit het luisteren van het fragment in de klas met luister- en verdiepingsvragen.

Geeft u les op het voortgezet onderwijs of aan leerlingen van groep 8 met een hoog niveau? Sluit deze les af met de verdiepende opdracht.

Wilt u deze les uitbreiden? In bijlage 8 vindt u een facultatieve opdracht.

Doel

- De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.
- De leerlingen weten dat de Operatie Market Garden begon met luchtlandingen.
- De leerlingen denken na over wat de geallieerden opofferden voor de bevrijding van Nederland.
- De leerlingen denken na over vrijheid en wat dat voor hen betekent.

Werkwijze

Activiteit 1 – Het verhaal van ons klaslokaal *klassikaal*

Activiteit 2 – Het luisterverhaal *klassikaal / in tweetallen*

Duur

Activiteit 1 – 15 minuten

Activiteit 2 – 40 minuten

Activiteit 1 – Het verhaal van ons klaslokaal

Voorbereiding

- Bedenk een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal.
- Neem een foto mee van een plek die belangrijk voor u is. Bijvoorbeeld een plek in uw huis, tuin, een vakantiebestemming of een plek van vroeger.
- Bedenk het verhaal achter deze plek: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek?

Benodigdheden

- Foto van een belangrijke plek.

Inleiding

Het verhaal van ons klaslokaal

Vertel een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal. "Weten jullie nog dat ..." of "Niet zo lang geleden gebeurde in dit klaslokaal ..." Als u het verhaal verteld heeft, vraagt u de leerlingen:

Wie van jullie kan een ander verhaal vertellen over iets dat in dit klaslokaal is gebeurd?

Laat enkele leerlingen een verhaal over het klaslokaal vertellen. Tijdens dit gesprek over gebeurtenissen in het klaslokaal mogen leerlingen elkaar aanvullen. Iedereen onthoudt immers andere aspecten van een gebeurtenis. Hoeveel verhalen zijn er nu over ons klaslokaal verteld? Zijn dat alle verhalen die je over dit klaslokaal kunt vertellen?

Hoeveel verhalen zullen er in totaal over dit klaslokaal te

vertellen zijn? Denk aan: vorig jaar zaten er andere kinderen in dit lokaal. Zij hebben andere verhalen te vertellen. Twee, drie, vier, tien, twintig jaar geleden zaten andere kinderen in dit klaslokaal. Iedere dag opnieuw gebeurt er iets anders in het klaslokaal. Kom samen met de leerlingen tot de conclusie dat er ontelbaar veel verhalen te vertellen zijn over dit klaslokaal.

Op dezelfde manier zijn veel verhalen te vertellen over alle andere lokalen van de school, over de hal, over het schoolplein, ... Over alle plekken in hun omgeving zijn veel verhalen te vertellen. Wat moeten we met al die verhalen? Zijn alle verhalen even belangrijk? Wat is de meerwaarde van verhalen?

Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld:

Laat de foto van een voor u belangrijke plek aan de leerlingen zien. Wat zie je op de foto? De leerlingen beschrijven wat ze op de foto zien. Noteer de beschrijvingen van de leerlingen op het bord. Vertel het verhaal achter de plek op de foto: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek? Vraag de leerlingen te beschrijven waaraan ze denken als ze de plek op de foto zien. Voeg de beschrijvingen toe aan de lijst op het bord. De oorspronkelijke lijst met beschrijvingen wordt langer: het verhaal heeft meer betekenis aan de plek gegeven. Is de plek op de foto veranderd voor de leerlingen?

Als je het verhaal achter een plek kent, krijgt de plek een andere betekenis. Je herinnering aan een plek maakt dat een plek belangrijk wordt.

Activiteit 2 – Het luisterverhaal

Werkwijze

De opdrachten staan in een volgorde zoals de soldaten de gebeurtenissen ook beleefden. Belangrijk is dat deze volgorde gehandhaafd blijft.

Het fragment wordt klassikaal beluisterd.

De leerlingen beantwoorden de vragen klassikaal.

Voorbereiding

- Downloaden luisterverhaal via

<http://www.liberationroute.com>.

Klik op 'Ontdek de geschiedenis' en vervolgens op 'luisterplekken'.

Via deze webpagina kunt u het verhaal opzoeken, beluisteren en in mp3-formaat downloaden. Het bestand is te vinden bij 'media'. Het verhaal is eveneens te beluisteren via de app: www.liberationroute.nl/app

- Bijlage 4. Werkblad 1 kopiëren voor de leerlingen.

Benodigheden

- Luisterfragment
- Computer (of digibord) met luidsprekers waar vanaf het luisterverhaal is af te spelen.
- Een kaart van Ede en omgeving (bijvoorbeeld via www.google.nl/maps).
- Kopieën werkblad 1.
- Kleurpotloden.
- In bijlage 7 staan de antwoorden bij het werkblad.

Inleiding

U komt terug op de vorige lessen. Wat is er gebeurd in de Tweede Wereldoorlog, wat hebben ze geleerd in de voorgaande lessen? Vervolgens herinnert u aan de vorige activiteit waarbij duidelijk werd dat iedere plek meerdere verhalen kent. Ook in hun eigen omgeving is tijdens de Tweede Wereldoorlog veel gebeurd. Misschien hebben de leerlingen daar wel eens iets over gehoord van hun ouders of grootouders. Praat er met de leerlingen over. Dan vertelt u over de plek van het luisterverhaal, de Ginkelse Heide, en vraagt de leerlingen wat die plek voor hun betekent. Zijn ze er wel eens geweest? Hebben ze daar wel eens gespeeld of gevliegd? Dan vertelt u dat er op die plek in de Tweede Wereldoorlog ook van alles is gebeurd. Operatie Market Garden was een grote operatie om Nederland te bevrijden van de Duitsers. De operatie begon met luchtlandingen. Duizenden parachutisten landden op achtereenvolgende dagen op verschillende plekken in Nederland, van Eindhoven tot Arnhem. Ze landden in vijandelijk gebied. Ze moesten in één keer alle bruggen over de grote rivieren, de Maas, Waal en Rijn, veroveren en verdedigen. En stand houden tot vanuit het zuiden het invasieleger hen zou komen helpen. Eén van de plekken waar de parachutisten landden was op de Ginkelse Heide.

Lees klassikaal de brief voor die soldaat Ivor Rowberry schreef aan zijn moeder vlak voordat hij het vliegtuig in stapte. Net als de leerlingen wist hij toen niet wat hem te wachten stond. Zorg er voor dat de foto van de soldaat op uw (digi)bord geprojecteerd staat tijdens het lezen.

Lieve mama,

Gewoonlijk als ik een brief schrijf, ben ik er veel te laat mee en probeer ik er zo snel mogelijk vanaf te zijn. Met deze brief is dat echter anders. Dit is een brief waarvan ik hoopte dat je hem nooit zou ontvangen, omdat het alleen maar een bevestiging is van die afgemeten, zwartomrande kaart die je een tijdje terug hebt ontvangen en je al zoveel verdriet heeft gebracht. Vanwege dat verdriet heb ik je deze brief geschreven, en ik hoop dat, als je 'm helemaal gelezen hebt, het je toch goed heeft gedaan, en ik hem niet voor niets heb geschreven. Het is ontzettend moeilijk om nu, in de verleden tijd, over dingen in de toekomst te schrijven, daarom ga ik weer terug naar de tegenwoordige tijd.

Herkomst foto:
Airborne Museum
'Hartenstein'

Morgen komen we in actie. We weten nog niet precies wat er dan van ons wordt verwacht, maar het zal ongetwijfeld iets gevaarlijks zijn, waarbij heel wat levens verloren zullen gaan - misschien ook mijn leven.

Nu mama, ik ben niet bang om te sterven. Ik ben gesteld op dit leven, ja – de afgelopen twee jaar heb ik de perfecte toekomst voor mezelf gepland, uitgestippeld, gedroomd. Ik had graag gewild dat die ook werkelijkheid had kunnen worden, maar het heeft niets van doen met wat ik wil, maar met Gods' wil, en als ik door dit alles op te offeren de wereld een beetje beter achterlaat dan hoe die was, dan ben ik beslist bereid om te sterven. Maar begrijp me niet verkeerd mama, ik ben geen fanatieke patriot, noch heb ik me daarop ooit laten voorstaan.

Engeland is een prachtig landje - de beste die er is, maar ik kan in alle eerlijkheid niet oprecht zeggen dat het 'waard is om voor te vechten'. Ik beeld me ook niet in dat ik een nobele kruisvaarder ben, vechtend voor de bevrijding van Europa. Dat zou een prettige gedachte zijn, maar ik zou mezelf ermee voor de gek houden. Nee, mama; mijn wereldje draait om jou, en papa, en iedereen thuis en mijn vrienden in W'ton (Wolverhampton). En dat maakt het vechten wél waard, en als dat jullie veiligheid ten goede komt en jullie leven op de een of andere manier zou verbeteren, dan is het ook waard om voor te sterven.

En nu kom ik op het belangrijkste in deze brief. Zoals ik al schreef, ben ik niet bang om te sterven en ben ik daartoe ook echt bereid, als dat jullie de één of andere manier ten goede komt. Is dat niet het geval, dan is mijn dood voor niets geweest. Mama, heb je er iets aan gehad of heb je alleen maar gehuild en je zorgen gemaakt? Ik ben bang dat het laatste het geval is. Begrijp je dan niet, mama, dat dat me helemaal niets oplevert? En dat je daarbij al mijn inspanningen teniet doet? Rouw is hypocriet, het is zinloos en oneerlijk, en het helpt jou niet verder, net zo goed als het mij niet helpt.

Ik wil geen bloemen, geen grafscript, geen tranen. Het enige dat ik wil, is dat je me niet vergeet en dat je trots op me bent, dan kan ik in vrede sterven, in de wetenschap dat ik het goede heb gedaan in deze wereld. De dood is niet het definitieve einde, noch eeuwig; als dat wel zo zou zijn, zou het leven geen enkele zin hebben; de dood is niet meer dan een levensfase. Voor sommigen komt het al snel, voor anderen laat in het leven, maar het komt, hoe dan ook, voor ieder van ons, en er is toch zeker geen betere manier om te sterven.

En trouwens, ik heb in mijn 21 jaren waarschijnlijk meer plezier gepropt dan anderen in 80 jaar voor elkaar krijgen. Het enige waarvan ik spijt heb, is dat ik niet zoveel voor je heb gedaan als ik had willen doen. Ik hield van je mama, je was de beste moeder in de hele wereld, en waarin ik tekort ben geschoten in het leven zal ik goedmaken in de dood, dus alsjeblieft mama, ik reken op je, maak je geen zorgen, pieker niet, maar lach! Wees trots en tevreden. Ik heb nooit veel geld gehad, maar het weinige dat ik heb is van jou. Wees alsjeblieft niet dwaas en sentimenteel; besteed het niet aan mij. Koop iets voor jezelf of de kinderen, dan hebben jullie er nog iets aan. En weet dat, waar ik ook ben, dat alles goed met me is en dat ik echt gelukkig zal zijn, als ik maar weet dat jullie je niet verliezen in verdriet.

Nu, mama, dat is alles, en ik hoop dat ik het allemaal niet voor niets geschreven heb, en bedankt voor alles.

Je onwaardige zoon,
Ivor'

Ivor Rowbery gaat de volgende dag op weg met een zweefvliegtuig. Wat stond hem te wachten nadat hij in het vliegtuig stapte? Het luisterfragment gaat over de landing van parachutisten op de Ginkelse Heide. Wijs op de kaart de Ginkelse Heide aan. De opa van Jenny vertelt hoe hij er voor probeerde te zorgen dat de parachutisten op deze plek veilig konden landen.

Start het fragment en luister het klassikaal. Deel het werkblad 1 uit.

Lees daarna klassikaal de vragen, de leerlingen beantwoorden deze in tweetallen.

Bespreek de antwoorden klassikaal.

Verdiepingsopdracht voor het voortgezet onderwijs

Vorbereiding

- Bijlage 5. Werkblad 2A en 2B, kopiëren voor de leerlingen
- De twee originele brieven uit bijlage 6 kopiëren

Benodigdheden

- Kopieën werkblad 2A en 2B
- Kopieën originele brieven
- In bijlage 7 staan de antwoorden bij het werkblad

Inleiding

Deel per tweetal één werkblad 2A en één werkblad 2B uit aan de leerlingen.

Kern

De leerlingen werken in tweetallen samen. De eerste twee vragen beantwoorden ze individueel. De andere vragen met zijn tweeën.

Afsluiting

U deelt de originele brieven uit.

Bespreek het volgende: Was het voor de Engelse soldaat anders dan voor de Duitse soldaat, waarom denk je dat?

Bespreek hoe het voor beide soldaten moet zijn geweest.

Beiden hadden een thuisfront en waren bang om hun geliefden nooit meer terug te zien.

Bespreek de antwoorden van de leerlingen.

Maak een monument

De leerlingen maken een monument om personen uit het verhaal van de luisterplek te herdenken.

mo·nu·ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iem of iets te bewaren; gedenkteken 2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz.

Duur

50 - 60 minuten

Benodigheden

- Pen en papier
- Tekenpapier en kleurpotloden

Inleiding

Een monument is een standbeeld, gedenksteen of kunstwerk dat is gemaakt ter herinnering aan een persoon of aan een belangrijke gebeurtenis. Ook vanwege de Tweede Wereldoorlog zijn veel monumenten gemaakt. Bijvoorbeeld het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam waar op 4 mei ieder jaar de oorlogsdoden herdacht worden. Op de website www.liberationroute.nl staan een aantal oorlogsmonumenten in de omgeving vermeld.

U bespreekt met de leerlingen of zij in hun directe omgeving een monument kennen (bijvoorbeeld: gedenksteen, standbeeld, kunstwerk, soms zijn er van die plekken langs de weg waar mensen bloemen neerleggen omdat daar iemand verongelukt is). Op de Ginkelse Heide herinnert het 'Airborne' monument eraan dat hier op 18 september 1944 duizenden parachutisten zijn geland. Het is een betonnen zuil met daarop een koperen adelaar met gespreide vleugels.

U vraagt de leerlingen waarom deze monumenten er zijn. Waarom we herinneren. Vinden ze dat belangrijk? Vinden de leerlingen dat het herdenken moet stoppen? Waarom wel of niet? Ieder jaar wordt op 4 mei de oorlog herdacht door onder andere kransen te leggen bij monumenten. Hoelang denken de leerlingen dat we doorgaan met het herdenken van de oorlog? Zullen we dat over 50 jaar nog doen? Een van de belangrijkste redenen om te gedenken is de dankbaarheid voor de vrede.

Kern

De leerlingen schrijven een brief aan de gesneuvelde soldaat. Soldaat Ivor Rowbery is gesneuveld tijdens de bevrijding van Nederland. De leerlingen weten dat het onderdeel uitmaken van deze missie niet zonder gevaren was. Maar de hulp van al die soldaten is niet voor niets geweest: Nederland werd op 5 mei 1945 bevrijd. De bevrijding is al lang geleden. Voor ons is het heel normaal dat we in een vrij land wonen. Kunnen de leerlingen zich voorstellen hoe ons land er uit zou zien als de geallieerden ons niet kwamen helpen? Waren de leerlingen dan vrij?

De leerlingen schrijven in tweetallen een brief terug naar Ivor Rowbery. Deze brief is hun monument. In de brief vertellen ze wat ze allemaal in Nederland kunnen doen omdat het een vrij land is. De leerlingen schrijven ook wat ze er van vinden dat soldaat Rowbery en nog duizenden andere soldaten de Nederlanders kwamen helpen. Zijn ze hem en alle andere soldaten dankbaar? Ivor Rowbery was bang dat hij voor niets zou sterven. Vinden de leerlingen dat hij voor niets is gestorven?

De brief moet minimaal 15 en maximaal 30 regels lang zijn.

Afsluiting

Laat de leerlingen de brieven klassikaal voorlezen. En bespreek met elkaar de verschillende visies.

Tweede Wereldoorlog

Wat er aan vooraf ging

In de jaren dertig van de 20e eeuw was er wereldwijd veel armoede. Door een economische crisis waren veel mensen werkloos en arm. Vooral de mensen in Duitsland hadden het zwaar te verduren. Omdat Duitsland de Eerste Wereldoorlog had verloren moest het land veel geld (herstelbetalingen) betalen aan de landen die deze oorlog hadden gewonnen. Veel Duitse mensen waren arm, werkloos en ontevreden. Adolf Hitler werd de leider van de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP). Hij vertelde de Duitsers dat hij van Duitsland weer een machtig land zou maken. Steeds meer mensen geloofden hem en zo werd zijn macht en de macht van zijn partij steeds groter.

Hitler aan de macht

In 1933 kwam Adolf Hitler met de NSDAP in Duitsland aan de macht. Hitler wilde van Duitsland het machtigste land van Europa maken. Eerst richtte hij zijn pijlen op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, vervolgens wilde hij Duitslands grote tegenstander in West-Europa uitschakelen: Frankrijk. In de aanval op Frankrijk zouden ook Nederland en België worden bezet. Voor Hitler waren niet alle mensen gelijk. De NSDAP propageerde Jodenhaat. Hij vond het Arische of Germaanse ras beter dan de rest. Hij vond bijvoorbeeld joden, zigeuners en mensen met een niet blanke huidskleur minder waard.

Aanval op Nederland

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 werden veel Nederlanders wakker van het gebrom van vliegtuigen, ontplofende bommen en het geratel van tanks. Duitse soldaten waren de grens over getrokken. De oorlog was begonnen. De Nederlandse soldaten probeerden de Duitsers tegen te houden langs de verdedigingslinies. Zo'n linie was de

Grebbelinie, een waterlinie die loopt van Rhenen tot Spakenburg, tussen de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe.

Capitulatie Nederland

Het Nederlandse leger was veel te zwak om de Duitse aanval te kunnen afslaan. De Nederlanders waren niet goed voorbereid, ze hadden verouderd materieel, terwijl het Duitse leger allemaal nieuw en modern wapentuig had om mee te vechten. Nadat de Duitse luchtmacht op 14 mei 1940 het centrum van Rotterdam had gebombardeerd, en andere steden hetzelfde lot wachtte, besloot de Nederlandse legerleiding te capituleren. De regering en de koningin waren toen al uitgeweken naar Engeland.

Bezetting Nederland

Aanvankelijk leek de bezetting mee te vallen, maar al snel werd duidelijk wat onvrijheid betekende. Nederlandse mannen werden gedwongen in Duitse fabrieken te werken. Gaandeweg werden mensen zonder vorm van proces opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Het eten ging op de bon. 's Avonds moest iedereen binnen blijven en de ramen verduisteren. Omdat de aanvoer van grondstoffen een probleem was, namen de Duitsers alles mee wat voor hen bruikbaar was. Omdat ze bijvoorbeeld het rubber van de fietsbanden nodig hadden, fietsten de mensen op houten banden. Het brons van de kerkklokken gebruikten ze om munitie van te maken. Het gelui van klokken hoorde je niet meer.

Jodenvervolging

Vooral joden werden vervolgd. De joden kregen al snel te maken met steeds minder rechten: ze mochten niet meer overal komen. Ze moesten een Jodenster dragen zodat iedereen kon zien dat ze joden waren. Op hun

persoonsbewijs werd een grote J gestempeld. Ze moesten bij elkaar gaan wonen in bepaalde wijken. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord.

De Duitsers werden in Nederland bijgestaan door leden van de Nationaal- Socialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs. Aan de andere kant stond het verzet, dat vooral tegen het einde van de oorlog aanhang kreeg. Het grootste deel van de bevolking was anti-Duits maar passief.

De slag om Arnhem

Toen in de zomer van 1944 grote delen van Frankrijk en België bevrijd waren, begon de geallieerde opmars naar het noorden. Het plan was om in één keer alle bruggen over de grote rivieren de Maas, de Waal en de Rijn te veroveren, en dan door te trekken naar het IJsselmeer. Dit plan had de codenaam 'Operation Market Garden'. Op een zomerse dag, 18 september 1944, landden Engelse parachutisten op de Ginkelse hei bij Ede, en bij Wolfheze en Heesum. De sterke Duitse legermacht die op dat moment toevallig met tanks en pantserwagens in de buurt van Arnhem was, hadden ze niet verwacht. Een kleine groep van zeventienhonderdvijftig soldaten, onder leiding van luitenant-kolonel John Frost, bereikte onderlangs de Rijn de Rijnbrug. Omdat hulp van de grondtroepen uit de richting van Nijmegen uitbleef, en de rest van de divisie niet verder kwam dan de buitenwijken van Arnhem, moesten de mannen van John Frost na vier dagen de strijd opgeven. Ze gaven zich over aan de Duitsers. Na enkele dagen hevige strijd moesten ook de Engelsen, die niet verder dan Oosterbeek en de buitenwijken van Arnhem waren gekomen, zich overgeven. Ze zochten 's nachts over de Rijn bij Driel een veilig heenkomen. Operatie Market Garden was mislukt.

Evacueren

Als gevolg van de gevechten van Operatie Market Garden moesten de inwoners in de omtrek van Arnhem huis en haard verlaten. De Duitsers waren bang dat de bevolking de geallieerde troepen zou helpen en sommeerde de bewoners te vertrekken. Ook waren deze gebieden te gevaarlijk voor de burgers omdat er zwaar gevochten werd. De inwoners namen mee wat ze mee konden nemen, maar moesten heel veel spullen onbeheerd achterlaten. De mensen die boven de Rijn woonden, gingen naar het noorden. Beneden de Rijn werden de burgers geëvacueerd door de geallieerden. Hier vertrokken de bewoners naar het zuiden van het land, naar bevrijd gebied.

Hongerwinter

Het noorden en westen van Nederland kreeg te maken met de Hongerwinter. Door extreem voedselgebrek verzwakte de bevolking en kwamen enkele tienduizenden mensen om. In mei 1945 lukte het om de rest van Nederland te bevrijden.

Vrede

De vredesonderhandelingen waren in hotel 'de Wereld' in Wageningen. Hier tekende in mei 1945 de Duitse commandant de overgave in aanwezigheid van Prins Bernard. De wederopbouw kon beginnen.

Het verzet tegen een onbetrouwbare overheid in oorlogstijd

De Nederlandse regering verbleef vanaf mei 1940 in Londen in ballingschap. In Nederland namen de Duitsers de macht over en Hitler benoemde functionarissen die het bestuur van Nederland moesten leiden. Nederland moest steeds meer gaan lijken op het Duitsland dat Hitler wenste.

Nederland werd eigenlijk een provincie van Duitsland. Een van de eerste maatregelen was dat de klok gelijk werd gezet met de tijd in Berlijn. De hoogste gezagsdrager van het Duitse bestuur in Nederland, was de Oostenrijkse nationaalsocialist Seyss-Inquart. Hij was Rijkscommissaris en stond rechtstreeks onder Hitler. Verder werd Nederland ook nog bestuurd door 1500 bestuursambtenaren. Zij oefenden toezicht uit en gaven bevelen die door de Nederlandse ambtenaren moesten worden uitgevoerd.

Onder Duits gezag

Aanvankelijk was er weinig verzet tegen de Duitse overheersing. De Nederlandse bevolking hoopte het leven van voor de oorlog te kunnen voortzetten. En in het begin voerden de Duitsers nog milde maatregelen in. De Duitsers wilden dat steeds meer mensen nationaalsocialistisch werden. Ze maakten propaganda voor het nationaalsocialisme d.m.v. affiches, kranten, radio-uitzendingen en voorprogramma's in bioscopen. De Eerste en de Tweede Kamer werden uitgeschakeld en politieke partijen mochten niet meer bestaan. Gaandeweg beheersten de Duitsers steeds meer onderdelen van de Nederlandse samenleving. De politie moest de Duitse bezettingsmacht dienen. De rechtspraak kwam steeds meer in handen van de bezetter. Door al deze maatregelen begon het verzet van de Nederlanders te groeien. Met kleine acties werd er geprotesteerd en verzet gepleegd

tegen de Duitsers. Er kwamen verzetsblaadjes en stakingen. Maar over het algemeen ging het dagelijks leven van de Nederlanders vrij rustig door. Mensen gingen naar de film en de kinderen naar school. Mensen gingen dagjes uit, ze vierden Sinterklaas met cadeautjes en er was genoeg te eten.

Geleidelijk buitensluiten van joden

Als een sluipend gif begonnen de Duitsers vanaf het begin van de oorlog met anti-joodse maatregelen. Relatief 'kleine' maatregelen die in het Nederland van toen nauwelijks opvielen. Al na twee maanden na het begin van de oorlog mochten de joden niet meer meewerken aan de luchtbescherming. In september 1940 mochten overheidsdiensten geen joden meer aannemen. Vervolgens moesten de joden zich - zogenaamd voor hun eigen veiligheid - laten registreren. Stap voor stap werden de joden steeds verder geïsoleerd. Omdat het zo geleidelijk ging, wekte het weinig reactie op van de burgers.

Februaristaking 1941

Vanaf 1941 werden de anti-joodse maatregelen van de Duitsers grimmiger. In Amsterdam woonden veel joden. Als reactie op een razzia in de Amsterdamse Jodenwijk, legden Amsterdamse trambestuurders en arbeiders in februari 1941 het werk neer. Deze staking breidde zich uit tot Haarlem, de Zaanstreek en Utrecht. Met geweld braken de Duitsers deze staking. Er vielen doden en gewonden. Uit angst voor het geweld gingen de mensen weer aan het werk. Er volgden represailles van de Duitsers. Een aantal mensen die hadden meegedaan aan de staking werden doodgeschoten en de steden die mee hadden gedaan aan de staking moesten hoge boetes betalen. De Duitsers lieten hun masker vallen en gingen steeds opener over tot Jodenvervolgung.

Groeiend verzet tegen het nieuwe gezag

In de provincie woonden minder joden dan in de Randstad dus hier vielen de anti-joodse maatregelen minder op en was er aanvankelijk minder reden tot verzet. Vanaf 1943, toen mensen moesten gaan werken in Duitsland, veranderde het dagelijks leven van de Nederlanders drastisch. Steeds meer mensen weigerden zich aan te passen aan de oorlogsomstandigheden en samen te werken met de bezetters. De anti-Duitse stemming nam toe. Hoe meer het verzet groeide, hoe harder de Duitsers reageerden. Ze gingen steeds strenger controleren en wilden steeds meer groeperingen in de Nederlandse samenleving beheersen. Zo moesten kunstenaars lid worden van de nationaal-socialistische Kultuurkamer. De omroeporganisaties werden vervangen door één Rijksradio: De Nederlandse Omroep. Alle vakverenigingen gingen op in het Nederlandse Arbeidersfront. De NSB werd de enige politieke partij die was toegestaan.

Doe de dilemmatest:

- 1** Je bent op weg naar school. Je bent een beetje zenuwachtig: je moet zo een spreekbeurt houden. Vlak voor je rijdt een klein meisje met haar fiets tegen een stilstaande auto. Ze huilt vreselijk, en haar fiets is kapot.

Wat doe je?

- a** Je denkt: 'ik mag niet te laat op school komen' en je fietst door.
 - b** Je stopt en probeert het meisje te helpen. Dan maar te laat op school en misschien een boze juf.
 - c** Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 2** Je loopt door de winkelstraat. Je hoort schreeuwen in de fotozaak en het alarm gaat af. Er rennen een jongen en een meisje met een dure camera de winkel uit. Ze hollen in jouw richting.

Wat doe je?

- a** Je probeert zo te gaan staan dat ze niet langs je komen.
 - b** Je belt het alarmnummer 112.
 - c** Je ziet opeens dat je veter los is...
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 3** Het is 1940, het eerste oorlogsjaar. Je zit in de klas met een joods meisje en de dochter van een NSB'er. Je kunt het met beiden goed vinden. Je moet een werkstuk maken. Het liefst doe je dat met beide meisjes. Maar de dochter van de NSB'er wil het joodse meisje er niet bij hebben.

Wat doe je?

- a** Je vindt het belangrijk goede maatjes te blijven met de dochter van de NSB'er en zegt tegen het joodse meisje dat ze een ander groepje moet zoeken.
 - b** Je besluit met het joodse meisje samen te werken.
 - c** Je denkt: 'mij te lastig hoor', en zoekt een ander groepje.
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 4** In 1944 is er bijna niets meer te eten in jouw woonplaats. Samen met een vriend probeer je eten bij elkaar te zoeken bij boeren. De honger is zo groot dat je besluit om alleen naar Groningen te gaan. Je vriend mag niet van zijn ouders.

Wat doe je?

- a** Je gaat toch: de honger is enorm.
- b** Je besluit om niet te gaan, want die ouders hebben eigenlijk wel gelijk.
- c** Je probeert een andere vriend over te halen om ook mee te gaan.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 5** Het is avond en donker buiten. Niemand mag meer op straat zijn. De bel gaat. Je weet dat dit alleen maar gevaar kan betekenen. Iemand die zich moet verstoppen voor de Duitsers, bijvoorbeeld.

Wat doe je?

- a** Je doet open, zonder erbij na te denken. Als iemand hulp nodig heeft, is hij welkom.
- b** Je denkt aan de gevaren voor jezelf en je familie, en laat de deur dicht.
- c** Je doet de deur op een kiertje open en fluistert: 'Ga maar naar de overburen'.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 6** De Duitsers hebben mensen nodig om in hun fabrieken te werken. Ook jij krijgt een oproep: je moet je morgen melden.

Wat doe je?

- a** Je vraagt je baas een brief te schrijven dat je onmisbaar bent. Dat is niet zo, maar dan hoef je nu nog niet mee.
- b** Je meldt je op tijd bij de Duitsers.
- c** Je duikt onder bij vrienden die ergens anders wonen. Maar je weet dat dit gevaarlijk kan zijn voor je ouders, broer, zus: misschien worden zij gestraft.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 7** Je loopt op straat en er klinkt afweergeschut. Iedereen duikt een schuilkelder in. Volwassenen duwen je weg om zelf de kelder in te komen.

Wat doe je?

- a** Je holt naar een andere schuilkelder.
- b** Je vecht jezelf naar binnen: jij wilt ook veilig zitten!
- c** Je probeert op straat ergens te schuilen en hoopt er het beste van.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 8** School is er niet meer en je hebt ontzettende honger. Samen met vrienden probeer je eten te vinden bij boeren. Dan besluiten je vrienden om een broodkar van een bakker om te duwen om zo broden te pikken.

Wat doe je?

- a** Je wilt niet meedoen: stelen kan echt niet!
- b** Je besluit om langs nog meer boeren te gaan.
- c** Je wilt niet stelen, maar de honger is te groot.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Kijk op het antwoordblad: wat voor type ben jij?

Kijk bij iedere vraag welk antwoord (a, b, c, d) je hebt gegeven.

Vul hieronder per vraag je punten in. Voor een d-antwoord krijg je geen punten.

1	a – 1 punten;	b – 8 punten;	c – 4 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
2	a – 8 punten;	b – 4 punten;	c – 1 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
3	a – 1 punten;	b – 7 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
4	a – 8 punten;	b – 2 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
5	a – 8 punten;	b – 1 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
6	a – 2 punten;	b – 4 punten;	c – 4 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
7	a – 4 punten;	b – 8 punten;	c – 2 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
8	a – 1 punten;	b – 2 punten;	c – 8 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)

Tel al je punten bij elkaar op: punten

Tel nu het aantal keer dat je antwoord d hebt gegeven: keer

Wat zegt het antwoord over jou?

Heb je meer dan vier keer een d ingevuld?

Vond je het zo moeilijk? Of had je geen zin om na te denken? Toch maar eens doen – keuzes maken is heel belangrijk! Als je nooit durft te kiezen, kiest een ander voor jou.

Heb je 16 punten of minder?

Je hebt wel wat weinig punten. Je bent erg voorzichtig. Daarmee had je een grote kans de oorlog te overleven. Maar als iedereen zo was geweest als jij, had de oorlog misschien wel langer geduurd.

Heb je 17 – 30 punten?

Je bent voorzichtig en kiest meer voor veiligheid dan avontuur. Je vindt je eigen familie erg belangrijk. Je denkt goed na voor je een keuze maakt en weegt de risico's tegen elkaar af. Maar soms durf je wel dapper te zijn.

Heb je tussen 31 en 42 punten?

Je bent dapper, maar denkt ook goed na over de risico's die je loopt. Jij wil graag mensen helpen, maar houdt je ogen open voor het gevaar. Daarom doe je ook wel eens niets. Mensen zoals jij waren heel belangrijk voor het verzet.

Heb je meer dan 42 punten?

Ben je echt zo moedig? Of ben je vooral onvoorzichtig? Je moet ook wel aan je eigen veiligheid denken! Je had je in de oorlog vast ingezet voor iedereen die vervolgd werd. Maar of jij het zelf overleefd zou hebben, is maar de vraag.

Deze dilemmatest is ontwikkeld door

literatuur over de Tweede Wereldoorlog

Tip: leg op een aandachtstafel in de klas deze boeken ter inzage en kies een boek als voorleesboek.

Achtergrondliteratuur (zie: <http://www.entoen.nu/>)

- De Duitse inval in Nederland en het bombardement op Rotterdam
- Verhalen uit het verzet: de overval in Leeuwarden, Putten, Hannie Schaft, Engelandvaarders
- De NSB
- De Hongerwinter
- De Slag om Arnhem, D-day en de bevrijding in mei 1945

Leesboeken over Tweede Wereldoorlog:

- Eric Heuvel, De ontdekking (Amsterdam 2003); dit stripboek behandelt op een inzichtelijke manier de dilemma's van de Nederlandse bevolking in oorlogstijd
- Zwarte confetti, foto's, verhalen, gedichten en tekeningen over de oorlog (10+)
- Paul Biegel, De karabijn (8+)
- André Boesberg, Zwarte stad (Rusland, 1942) (12+)
- Herman van Campenhout, Pikadon (Hiroshima) (12+)
- Mirjam Elias, Het verlaten hotel
- Reg Grant, De Tweede Wereldoorlog in Europa (12+ info)
- Dennis Hamley, De Tweede Wereldoorlog (12+ info)
- Evert Hartman, Oorlog zonder vrienden (12+)
- Els Pelgrom, Kinderen van het Achtste Woud (12+)
- Aline Sax, Mist over het strand (12+)
- Jan Terlouw, Oorlogswinter (12+)
- Sandi Toksvig, Hitlers kanarie (Denemarken) (9+)
- Anke de Vries, Belledonne kamer 16 (Frankrijk) (12+)
- Anna en Wout Woltz, Post uit de oorlog (Amsterdam)(12+)
- Oorlog 40- 45.nl. (13+)

Werkblad 1

Zoals je weet uit het fragment was het heel gevaarlijk op de heide. Wisten de soldaten waar ze aan begonnen toen ze in het vliegtuig stapten?

Lees het citaat van de James Sims, hij was één van de vele parachutisten die deelnamen aan Operatie Market Garden.

“Op het commando ‘Instappen!’ klauterden we aan boord van het vliegtuig. De twee motoren kwamen met een geweldig gebrul tot leven, er ging een huivering door het toestel en langzaam begon het over de betonnen baan te rijden. Plotseling werd ik er mij van bewust in welk een geweldig gevaar ik me bevond. Daar zat ik in dit trage en broze toestel - had ik er niet al twee zien exploderen? - met een grote kans dat we onder het vuur kwamen van afweergeschut of dat we vijandelijke jagers zouden tegenkomen. ‘Wat doe je eigenlijk hier!?', vroeg ik me af, ‘Je moet wel helemaal gek geworden zijn.’ Toen ik zag hoe rustig en opgewekt mijn kameraden erbij zaten, voelde ik me weer wat gerustgesteld. Ik probeerde mijzelf voor te houden dat dit was wat ik altijd gewild had.”

Vraag 1 a. Als je eenmaal in het vliegtuig zit kun je eigenlijk niet meer terug. Je moet springen. Wat vind je er van dat al die duizenden mannen dat deden?

Vraag 1 b. Bedenk welke karaktereigenschappen de soldaten gehad moeten hebben.

Lees verder:

“Het doel kwam dichterbij en we zakten tot een hoogte van 250 meter. We zetten onze helm op en maakten de rubber kinband vast. We tilden de gevechtstas van de vloer waarin zes mortiergranaten zaten, alsook de houweel, de schop, het geweer en de kleinere spullen. De man voor mij boog zich wat voorover en sprong. Bijna nog voor zijn helm door het gat verdween, sprong ik ook. De turbulentie kreeg me te pakken en ik draaide als een gek in het rond, waardoor de scheerlijnen van mijn parachute langzaam maar zeker in elkaar werden gedraaid. Het gebulder van de vliegtuigmotoren was in één klap weg. Overal om mij heen braakten de Dakota’s parachutisten uit, ik zat als het ware midden in een sneeuwstorm met vlokken van zijde. Ik was mij er van bewust dat ik deelnam aan één van de grootste luchtlandingsoperaties uit de oorlogsgeschiedenis.”

Vraag 1 c. De soldaten voelden ook opwinding en spanning. Probeer samen te bedenken hoe dat komt.

Lees hoe de landing van soldaat John Sims verliep:

“Ver onder mij zag ik een tafereel van geweldige verwarring. Overal op het landingsterrein holden kleine figuurtjes rond. Ze zagen er uit als mieren. Ik hoorde schreeuwen en schieten en zo nu en dan het geluid van machinegeweren. De aarde die een moment daarvoor nog zo ver weg scheen te zijn, kwam nu met onrustbarende snelheid op me af. Wham, met een geweldige klap kwakte ik tegen de grond, ik was nog heel. Ik begon onmiddellijk te worstelen om me van mijn parachute te ontdoen en sneed de koorden door waarmee de gevechtstas dichtzat om er meteen mijn geweer uit te halen. Dat had de hoogste prioriteit.”

Vraag 2. Waarom moesten de soldaten na de landing meteen hun geweer pakken?

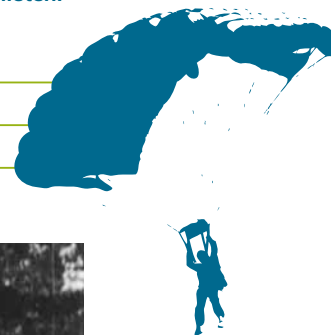
Vraag 3.

Bekijk foto 1. Je ziet soldaten aan de rand van de heide in de lucht schieten.
Zouden dit geallieerden of Duitse soldaten zijn?

Foto 1

Herkomst foto: NIOD

Vraag 4a.

Wat is het voordeel voor de geallieerden van deze open plek?

Vraag 4 b.

Wat is het voordeel voor de Duitsers van deze plek?

Vraag 5.

Als parachutist hang je machteloos in de lucht, je kunt geen kant op. Je kunt je niet beschermen als er op je geschoten wordt. Zou je kunnen bedenken wat de soldaten in de lucht voelden of dachten?

Vraag 6.

Kijk nog eens naar de Ginkelse Heide. Als je landt op deze open plek, ben je een doelwit voor Duitse soldaten. Waar zou je zo snel mogelijk naar toe rennen om je te verschuilen en jezelf in veiligheid te brengen?

Vraag 7.

De landing op de Ginkelse Heide vond plaats op de tweede dag. De sprong uit het vliegtuig was voor veel soldaten het begin van Operatie Market Garden. Operatie Market Garden kent veel tegenslagen. Hierdoor mislukte de poging om Nederland te bevrijden. De aanwezigheid van Duitse soldaten op de heide was niet de enige tegenslag. Van de opa van Jenny heb je in het luisterfragment heb je nog twee tegenslagen voor de parachutisten en de grondtroepen gehoord. Noem deze.

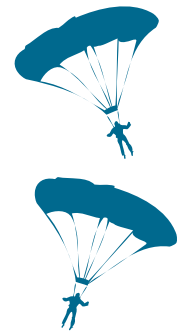
Veel mensen zagen de parachutisten landen. Ze dachten dat vrijheid eindelijk dichtbij was.

Lees samen het citaat van Dirkje Jansen:

“We hoorden de vliegtuigen aankomen en even later was de lucht vol met parachutisten, onze bevrijders! In alle kleuren van de regenboog kwamen ze naar beneden, rood, geel, blauw en groen. Ik zag ook hoe enkele zweefvliegtuigen werden losgekoppeld. Ik riep mijn vader, moeder en broertjes. We waren zo blij! We dansten door de kamer van blijdschap! Het was zo overweldigend, het kon niet lang meer duren en dan zouden we bevrijd zijn!”

Vraag 8:

Bekijk foto 2. Wij zien de parachutisten in zwart-wit. Maar de Nederlanders zagen een lucht vol met kleuren. Bedenk hoe dat eruit moet hebben gezien en kleur eventueel de parachutes in de foto. Gebruik de kleuren uit het citaat.

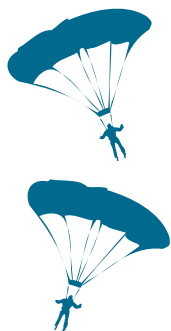

Foto 2

Herkomst foto: NIOD

Vraag 9.

Wat zou jij er van vinden als je de lucht vol gekleurde parachutes zou zien?
Zou je daar net zoals de familie Jansen ook blij van worden?

Vraag 10.

De burgers wisten niet dat de bevrijding nog lang zou duren. Ze konden natuurlijk niet weten dat het er heftig aan toe ging op de plaatsen waar de parachutisten landden. De landing was nog maar het begin. Waar gingen de soldaten vanuit hier naar toe? Wat was hun doel?

Vraag 11.

Lukte het de soldaten om Nederland met Operatie Market Garden te bevrijden?

Vraag 12.

Ivor Rowbery hoopte dat de missie niet voor niets zou zijn. Hij wilde Nederland bevrijden. Denk je dat Ivor Rowbery de operatie overleefde en de bevrijding heeft meegemaakt?

Lees onderstaand briefje.

Brief 1

'Lieve Ouders,

Ik moet jullie tot mijn spijt iets treurigs meedelen. Het is vandaag de 22e, gister ben ik aangekomen in het Ruhrgebied. Om 6 uur 's avonds gaan we naar het kamp. Ook al is dit misschien het laatste bericht, nogmaals duizend groeten.

Jullie Josef'

Vraag 1. Van wie komt de brief?

Vraag 2. Waarom heeft hij deze brief geschreven?

Beantwoord nu samen de andere vragen. Bespreek van de eerste twee vragen de antwoorden die je gegeven hebt met je klasgenoot.

Vraag 3. Welke overeenkomsten hebben de brieven? Waarin verschillen de brieven van elkaar?

Vraag 4. Denk je dat de twee soldaten bevriend met elkaar waren, waarom denk je van wel of niet?

Vraag 5. Hieronder staan drie afbeeldingen. Welke afbeeldingen horen bij brief 1 en welke bij brief 2?

Herkomst foto's: NIOD

Lees onderstaand briefje.

Brief 1

Lieve mama,

Morgen komen we in actie. We weten nog niet precies wat er dan van ons wordt verwacht, maar het zal ongetwijfeld iets gevaarlijks zijn, waarbij heel wat levens verloren zullen gaan misschien ook mijn leven. Nu mama, dat is alles en ik hoop dat ik het allemaal niet voor niets geschreven heb.

Groet en bedankt voor alles.

Je onwaardige zoon,

Ivor'

Vraag 1. Van wie komt de brief?

Vraag 2. Waarom heeft hij deze brief geschreven?

Beantwoord nu samen de andere vragen. Bespreek van de eerste twee vragen de antwoorden die je gegeven hebt met je klasgenoot.

Vraag 3. Welke overeenkomsten hebben de brieven? Waarin verschillen de brieven van elkaar?

Vraag 4. Denk je dat de twee soldaten bevriend met elkaar waren, waarom denk je van wel of niet?

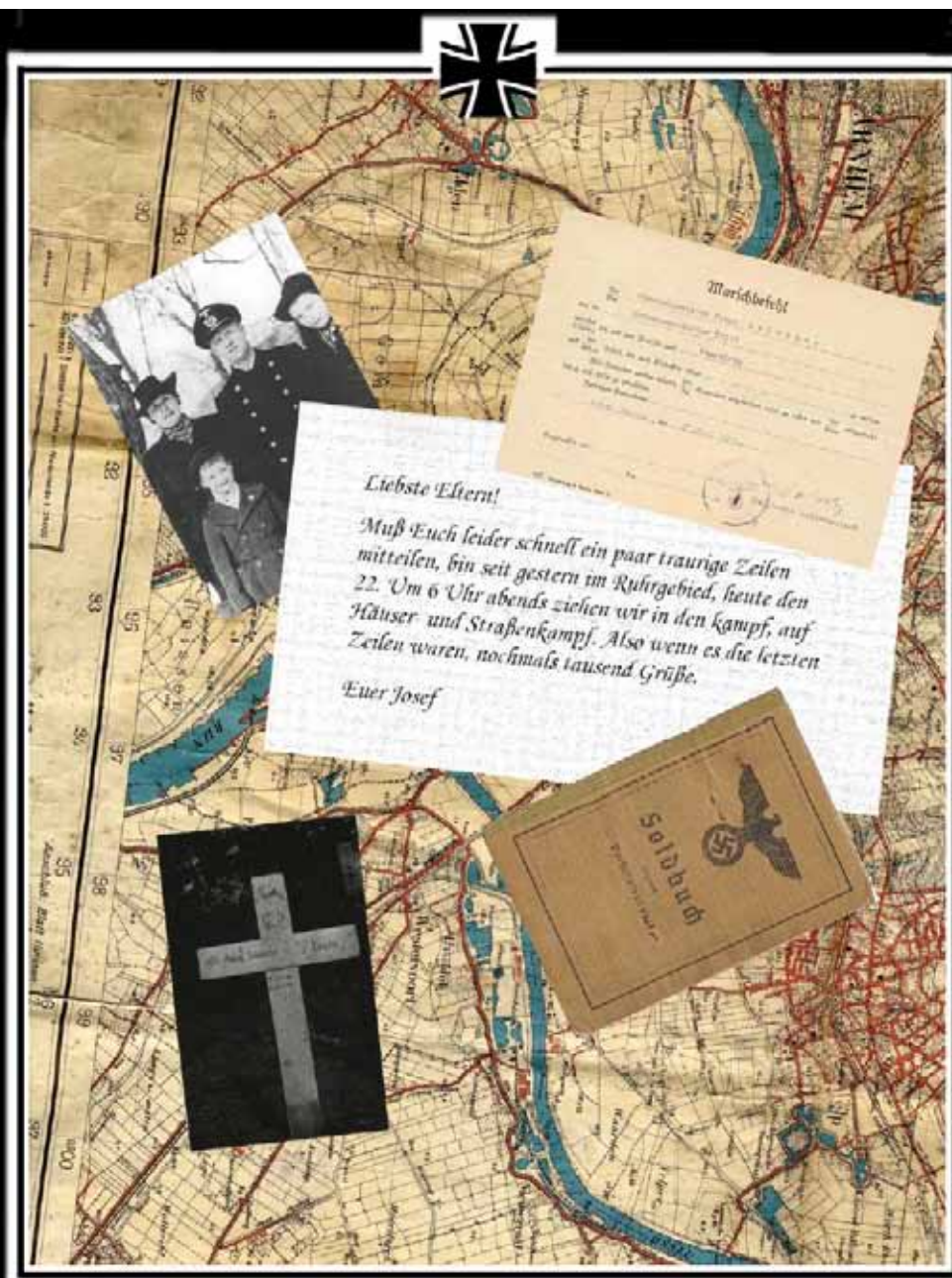

Vraag 5. Hiernaast staan drie afbeeldingen welke bij brief 2?

Held in honour as one who served King and Country in the world war of 1939-1945 and gave his life to save mankind from tyranny. May his sacrifice help to bring the peace and freedom for which he died.

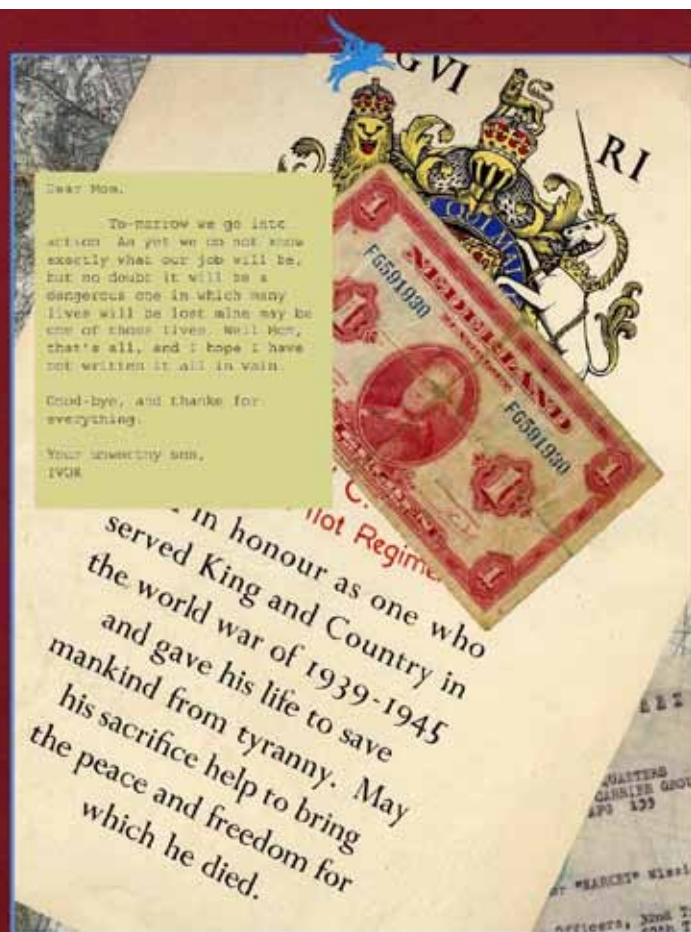
Herkomst foto's:
Airborne Museum
'Hartenstein'

Tekst en foto via Hans Timmerman

Op 22 september werd Pionier Josef Forstner met zijn eenheid vanuit Weser (Nordrhein Westfalen) naar Kleve toegebracht in afwachting van het moment dat zijn eenheid tegen de Geallieerden bij Arnhem zou worden ingezet.

Forstner behoorde tot de eersten die kort na het begin van de gevechtsacties sneuvelden.

Op zondag 17 september 1944 landde Private Ivor Rowbery op de landingszones bij Wolfheze. Enkele dagen later, tijdens een aanval op de postities waar Ivor zich bevond, raakte hij dodelijk gewond toen een mortier achter zijn rug ontplofte.

Werkblad 1.

- Vraag 1a.** Als je eenmaal in het vliegtuig zit kun je eigenlijk niet meer terug. Je moet springen. Wat vind je er van dat al die duizenden mannen dat deden?
Bespreek de antwoorden met de leerlingen. Als de Britten weigerden te springen kwamen ze voor de krijgsraad.
- Vraag 1 b.** Bedenk welke karaktereigenschappen de soldaten gehad moeten hebben.
Bijvoorbeeld dapper, moedig, niet angstig of bang, ondernemend, avontuurlijk etc.
- Vraag 1 c.** De soldaten voelden ook opwinding en spanning. Probeer samen te bedenken hoe dat komt.
Bespreek de antwoorden met de leerlingen.
- Vraag 2:** Waarom moesten de soldaten na de landing meteen hun geweer pakken?
Op de Ginkelse Heide werd hevig gevochten. Het was heel gevaarlijk op die plek.
- Vraag 3:** Bekijk foto 1. Je ziet soldaten aan de rand van de heide in de lucht schieten. Zouden dit geallieerde of Duitse soldaten zijn?
Het zijn Duitse soldaten, zij schoten de parachutisten uit de lucht.
- Vraag 4:** Laat de leerlingen via google.nl en/of google streetview de Ginkelse Heide aan de leerlingen zien. (Vul op google.nl/maps Ginkelse Heide in. Sleep het oranje poppetje naar de Verlengde Arnhemse weg. U ziet de omgeving van de Ginkelse Heide. Met de pijltjes kunt u ronddraaien en de leerlingen de omvang van de heide laten zien).
- Vraag 4 a.** Wat is het voordeel voor de geallieerden van deze open plek?
Op een grote open plek kunnen veel soldaten gedropt worden.
- Vraag 4 b.** Wat is het voordeel voor de Duitsers van deze plek?
De heide is goed te overzien, de neerkomende parachutisten zijn vol in beeld en kunnen zo uit de lucht worden geschoten.

- Vraag 5.** Als parachutist hang je machteloos in de lucht, je kunt geen kant op. Je kunt je niet beschermen als er op je geschoten wordt. Zou je kunnen bedenken wat de soldaten in de lucht voelden of dachten?
Bijvoorbeeld angst, spanning, machteloosheid etc.
- Vraag 6.** Kijk nog eens naar de Ginkelse Heide. Als je landt op deze open plek, ben je een doelwit voor Duitse soldaten. Waar zou je zo snel mogelijk naar toe rennen om je te verschuilen en jezelf in veiligheid te brengen?
Naar de bosrand. Bespreek met de leerlingen dat het heel ver rennen is naar de bosrand, dat duurde wel even, zeker met zware bepakking op je rug.
- Vraag 7.** De landing op de Ginkelse Heide vond plaats op de tweede dag. De sprong uit het vliegtuig was voor veel soldaten het begin van Operatie Market Garden. Operatie Market Garden kende veel tegenslagen waardoor de poging om Nederland te bevrijden mislukte. De aanwezigheid van Duitse soldaten op de heide was niet de enige tegenslag. In het luisterfragment heb je van de opa van Jenny nog twee tegenslagen voor de grondtroepen en parachutisten gehoord. Noem deze.
1. De radio's werkten niet goed door de hoge bomen. Daardoor hadden ze geen contact met andere soldaten in de omgeving.
2. Het gebied was voor de soldaten die al aan de grond waren te groot om te overzien. Daardoor konden ze niet alle landende parachutisten beschermen.
- Vraag 8.** Bekijk foto 2. Wij zien de parachutisten in zwart-wit. Maar de Nederlanders zagen een lucht vol met kleuren. Bedenk hoe dat eruit moet hebben gezien en kleur eventueel de parachutes in foto. Gebruik de kleuren uit het citaat.
Naar eigen inzicht.

Vraag 9. Wat zou jij er van vinden als je de lucht vol gekleurde parachutes zou zien?
Zou je daar net zoals de familie Jansen ook blij van worden?

Bespreek de antwoorden met de leerlingen.

Vraag 10: De burgers wisten niet dat de bevrijding nog lang zou duren. Ze konden natuurlijk niet weten dat het er heftig aan toe ging op de plaatsen waar de parachutisten landden.
De landing was nog maar het begin. Waar gingen de soldaten vanuit hier naar toe? Wat was hun doel?

*De soldaten gingen op weg naar Arnhem om daar de bruggen te veroveren.
Met deze bruggen in handen konden de geallieerden Nederland bevrijden.*

Vraag 11. Lukte het de soldaten om Nederland met Operatie Market Garden te bevrijden?

*De operatie mislukte. De eerste bruggen wisten de soldaten te veroveren.
Maar bij de Rijnbrug in Arnhem was het verzet van de Duitsers te zwaar. En de versterking die vanuit het zuiden moest komen, liet op zich wachten.
Deze poging om Nederland te bevrijden mislukte. Het duurde iets langer, in mei 1945 was Nederland vrij.*

Vraag 12. Ivor Rowbery hoopte dat de missie niet voor niets zou zijn. Hij wilde Nederland bevrijden. Denk je dat Ivor Rowbery de operatie overleefde en de bevrijding heeft mee gemaakt?

Bespreek de antwoorden met de leerlingen.

1 – Bezoek de Ginkelse Heide

Doel

De inhoud van het luisterfragment wordt versterkt door een bezoek aan de plek. De leerlingen krijgen een beeld van de plek waar het verhaal zich heeft afgespeeld. Zo zien de leerlingen waar de Duitsers zich bevonden en waar de geallieerden zaten. Als de leerlingen zich beseffen dat ze op de plaats staan waar de personen uit het fragment ook stonden, beklijft het verhaal beter en krijgt het een diepere laag van betekenis. De plek, die voor de leerlingen zo gewoon is, krijgt een diepere laag van betekenis.

De plek vraagt echter om veel verbeeldingskracht van de leerlingen. Het is een lege, open vlakte waar niets meer te zien is van de strijd die daar geleverd is.

Er staat een monument op de Ginkelse Heide, iedere derde zaterdag van september vindt er een herdenking plaats. Tijdens de herdenking landen parachutisten op de heide. Door met de leerlingen een bezoek te brengen aan de heide op deze dag wordt hun verbeeldingskracht aangevuld met levensechte gebeurtenissen. Van te voren kunt u het onderwerp herdenken bespreken uit les 4 en een krans maken met de leerlingen. Het is mogelijk om tijdens de herdenking een krans of bloemen bij het monument te plaatsen.

Adres

Ter hoogte van de schaapskooi op de Ginkelse Heide bij Ede, langs de Verlengde Arnhemse weg, tegenover restaurant Zuid Ginkel.

Literatuur:

- Bruggehoofd Arnhem / door James Sims / Uitgeverij Fibula – Van Dishoeck Haarlem 1978
- De slag om de Ginkelse Heide. 17 en 18 september 1944 / door C.E.H.J. Verhoef / Uitgeverij Aspekt Soesterberg 2002
- Brief Ivor Rowbery: Airborne Museum 'Hartenstein' vertaald uit het Engels door Iris Scherphof.
- Korte brieven: Airborne Museum 'Hartenstein'

Foto's:

- Beeldbank WOII– NIOD
- Airborne Museum 'Hartenstein'

Internet:

- canon van Nederland
- www.wikipedia.nl
- www.februaristaking.nl
- <http://www.geheugenvanplanzuid.nl/tijdtijn/razzia's2.htm>

Overig:

- Dilemmatest - Anno

Dit is een uitgave van:

Stichting Liberation Route Europe

Postbus 156

6660 AD Elst

www.liberationroute.nl

Ontwikkeling en samenstelling:

EDU-ART:

Maud Heldens

Janneke Bonekamp

Ben Bregman

Elsebeth Hoeven

Vormgeving:

Giesbers Communicatiegroep, Velp

Met medewerking van:

Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme

Regionaal Bureau voor Toerisme Arnhem Nijmegen

Veluws Bureau voor Toerisme

Airborne Museum 'Hartenstein'

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

EDU-ART

Zeelandsingel 40

6845 BH Arnhem

Postbus 301000

6803 AC Arnhem

www.edu-art.eu

De Liberation Route is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Provincie Gelderland en gemeenten in Gelderland, Utrecht en Noord Limburg.

